

je propadel s svojo glasbo v začetku sicer uspešni in popularni A. V. Mosolov (1900), učenec Gliera in Mjaskovskega. Senzacionalni uspeh je dosegla njegova »Tovarna«, ki predstavlja tehnično-instrumentalno naravnost mojstrski obdelano skladbo, vendar je v muzikalno-estetskem oziru zelo problematična. Prav zavoljo efektnosti in tehnične zanimivosti pa je šla preko vsega sveta od Moskve do New Yorka in Chicaga, od Varšave do Madrida; čuli smo jo tudi pri nas, kjer je zavoljo že omenjenih odlik celo pri skeptičnih poslušalcih doživela spontano priznanje. Sam Nejedlý pravi, da je zvočna dinamika sicer izredna, da pa je skladba brez globljega občutja. Razen teh futuristov pripada isti skupini J. P. Šišov (1888), ki propagira atonalnost ter horizontalni kontrapunkt v Sovjetski Rusiji in se kot skladatelj ni obnesel, ter A. A. Šenšin (1890), ki se je plodneje spojil z zapadno smerjo in na zapadu kot tvorec tudi uspel.

Prizadevanja futuristov smemo označiti kot eksperimente, ki jih tudi v ostalih delih Evrope ni manjkalo in ki se niso omejili le na glasbo, marveč so zajeli tudi ostale umetniške panoge, literaturo in likovno umetnost. Glasbeni futurizem, oziroma konstruktivizem se v Sovjetski Rusiji enako kot drugod ni obnesel ter je ostal važen bolj kot historični pojav, iz katerega je glasba prevzela le nekaj redkih, sprejemljivih možnosti kompozicijske tehnike. Izjema je bil le Šostakovič, ki pa nikoli ni predstavljal ekstremnega futurista. Tako je bilo razumljivo, da se je pojavila izven futurizma nova skupina »mladih«.

(Dalje)

NEKAJ VZROKOV...

FRANCE BEZLAJ

Najtežji slovanski problem ni stara, že tolikrat objokovana nesloga, ampak preprosto dejstvo, da noben slovanski narod razen Rusov ni številčno tako močan, da bi obdržal svoje pozicije na odprtem ozemlju, ki je vse prej kot ugodno za tvorbo zaključenih narodnih in državnih enot. Na vročih srednjeevropskih tleh se dogodki prehitro vrste in večina slovanskih narodov nima niti Pirenejev niti Alp ali morij, ki bi krili njihov razvoj. Zato so propadali drug za drugim in čakala bi jih samo žalostna usoda počasnega umiranja, če ne bi prišlo do svetovne vojne, ki je posegla v njihovo zgodovino kakor deus ex machina v grški dramii.

Naj so v zadnjih dvajsetih letih govorili in pisali karkoli, vendar se ni nikomur posrečilo prekričati žalostne resnice, da je svetovna vojna našla Slovane še skoro popolnoma nepripravljene. Še vse premalo je bilo zrelega gibanja in medsebojnih stikov, skoro nikogar ni bilo, ki bi resno razmišljal o bodočih državnih ureditvah posameznih narodov, niti medsebojni računi še niso bili toliko razčiščeni, da bi bila omogočena kakršna koli skupna akcija. Francija in Anglija sta za boj proti Nemčiji potrebovali zaveznikov. Dobrodošel je bil vsak pokret, ki je slabil nasprotnika. V štirih letih se ni mogla izkristalizirati ideja naroda in države, toda vsi so čutili, da je treba izrabiti priliko, kakršna se najbrže ne bi ponudila nikoli več in tako so, skoro bi rekli, čez noč nastale nove države.

Poljaki so bili v marsičem še mnogo na slabšem kakor Čehi ali jugoslovanski narodi. Razdeljeni so bili med tri države, in to že tako dolgo, da se je gospodarska in socialna struktura poljskih pokrajin do neke mere podredila vladajočemu sistemu. Ruska vlada je sicer izvajala v kongresni Poljski drugačne metode kakor

v ostalih pokrajinah. Ščutila je kmeta pred plemstvom, kolikor je bilo le mogoče, toda velika trenja, ki so zajela Rusijo, so našla odziv tudi v poljskih pokrajinah. Nemci so se v svojem delu opirali predvsem na visoko šlahto, ki je itak bila v stalnih sorodstvenih stikih s pruskimi junckerji. Germanofilska šlahta je bila dragocena opora za idejo »Drang nach Osten«; med vojno se je l. 1916. ustanovil plemiški klub państwowców, od katerega so si Nemci veliko obetali. Največ pravic je Poljakom priznavala Avstrija. Sama ni imela nobenih določenih teženj proti vzhodu, dobre nemško-poljske odnošaje je skušala porabiti za rešitev notranje-političnih težav, zato so Poljaki uživali vse pravice privilegirane narodne manjšine. Čisto poljska ideja je živela samo v emigraciji na evropskem zapadu in v Ameriki, toda ker se je emigracija rekrutirala pretežno iz plemstva, se je baš v njenih vrstah ohranilo največ sanjarij po obnovi stare fevdalne Poljske iz osemnajstega stoletja.

V borbi za osvobojenje so sodelovali vsi socialni razredi v enaki meri, toda med raznimi pokreti ni bilo razen nacionalizma skoro nobene tesnejše vezi. Ko so Nemci 1915. leta zasedli Warszavo, so obljubljali Poljakom svobodno državo, toda šele v negotovi bodočnosti. Ruska mobilizacija v Kongresovki je bila zelo nepopolna, Nemci so računali, da bi že samo poljska armada za polovico razbremenila vzhodno bojišče. Toda nespretna nemška taktika je vzbudila toliko nezadovoljstva, da se mu je moral vdati celo stanovski svet, ki je bil popolnoma pod nemškim vplivom in v katerem je imela šlahta večino. Celo prostovoljske legije, ki so se že od prvega početka borile na nemški strani, so postajale vedno bolj nezanesljive. Mučno stanje se je vlekelo dobri dve leti. Piłsudskega so zaprli v magdeburško trdnjavo, stanovski svet je živetaril brez moči in samo posamezniki so skrivaj iskali zveze z rusko in zapadno frakcijo narodnega boja.

Tudi Rusija je dajala Poljakom obljube, ki niso bile nič jasnejše kot nemške. V ruski armadi je bil dober milijon Poljakov, povrh tega se je zateklo v Rusijo mnogo zastopnikov poljskih levičarskih strank, ki so deloma tudi sodelovali v prvi fazi revolucije. Čim nezadovoljnejši je postajal narod s politiko šlahte, tem bolj se je množila rusofilska struja. Šele prva revolucionarna vlada je v polni meri priznala Poljakom upravičenost njihovih zahtev. Toda Koljčak ni zadržal popolnega notranjega razsula in Poljaki so ostali prepuščeni samim sebi.

Edino upanje je ostala Anglija, kjer je plemiška emigracija pripravljala tla za uresničenje svojih načrtov. 1917. leta je Roman Dmowski postavil prve konkretne zahteve, ki so temeljile na historičnem pravu in obsegale ves teritorij v teku stoletij izgubljenega življenjskega prostora, poleg kraljestva še vso Galicijo, Poznańsko, večji del obeh Prusij, Šlezijo, Těšin, Volyn in beloruske gubernije kovensko, vilensko, grodensko in del minske. Vse ozemlje, kjer so bila kdaj v zgodovini posestva poljskih plemiških hiš. Toda po sklenjenem premirju so Angleži ščutili poraženo Nemčijo pred občutnejšim razkosanjem. V južnem delu vzhodne Prusije so diktirali plebiscit, ki so ga Poljaki seveda izgubili. Hud boj je bil za Šlezijo. Poljaki so jo okupirali, Anglija je zahtevala plebiscit, po krvavih vstajah so Poljaki nazadnje dobili nezmaten del Šlezije, ki ni zadovoljil poljskih ambicij. Nemški klini na poljsko ozemlje so predstavljali stalno nevarnost in motili celotnost države. Meja na vzhodu pa je ostala še dolgo nedoločena.

Ko se je Piłsudski vrnil iz jetništva, se je naslonil na številčno najmočnejšo levico. Toda demokratična ustava po vzoru zapadnih držav se že od prvega početka ni mogla ustaliti v poljskih razmerah. Šlahta je imela bistveno drugačen državni ideal kakor levica, političnega centra sploh ni bilo, nobena vlada ni mogla imeti večine, da bi izvedla svoje načrte. Prva socialistična vlada, ki jo je

postavil Moraczewski, je uvedla osemurni delovnik, pravico stavke in svobodo organiziranja. Reakcija je izvedla državni udar že januarja 1919. leta. Levica in desnica sta si bili številčno skoro enaki, vlado je omogočil samo center, ki se je počasi tvoril iz uskokov iz obeh taborov. Tako se je začelo politično slepomišenje, ki je trajalo do 1926. leta in privedlo državo v obupne razmere.

Ker so bile vlade preslabe, je imel Piłsudski skoro neomejeno moč. Manjšinskih poslancev je bilo osemdeset, tvorili so petino sejma. Prvi predsednik Narutowicz, izvoljen z večino levice in manjšin, je bil umorjen že nekaj dni po volitvah. Drugi predsednik Wojciechowski je bil že plod kompromisa med desnico in centrom.

Piłsudski, ki je obdržal vodilno mesto v armadi in vojno ministrstvo v večini vlad, je imel svojo idejo Vélike Poljske. Sanjal je o veliki federaciji Poljske, Litve in Ukrajine. Kakor hitro se mu je posrečilo zorganizirati armado, je izrabil prekipevajoči nacionalizem v poljskih vrstah in napadel boljševiško Rusijo. Jeseni devetnajstega leta je z naglim pohodom zasedel Kijev, na severu je zavzel litavsko Vilno in beloruski Minsk in Dvinsk. Dvinsk je prepustil Letonski. Prihodnje leto se je vojna sreča obrnila in z veliko težavo so Poljaki s francosko in angleško pomočjo pred Warszawo ustavili boljševiški naval. Toda vsega, kar je Piłsudski prejšnje leto zasedel, se jim ni več posrečilo dobiti nazaj.

Ruska vojna je še bolj okrepila desnico. Levica se je vedno bolj krhala zaradi vprašanja agrarne reforme, kako naj bi se izvedla in kdo naj bi je bil deležen, samo kmetje ali tudi poljedelski delavci. Prepiri so se vlekli do tri in dvajsetega leta, ko se je v parlamentu prvič ustvarila čisto poljska večina iz desnice in centra, ki ga je v danem trenutku predstavljala stranka Piastov z znanim Witošem na čelu. Piastovci so zagovarjali agrarno reformo samo za kmete. Witošev kabinet, v katerem je bil finančni minister zloglasni Kucharski, je katastrofalno uničil državne finance, ki se jih ni posrečilo popraviti niti pozneje kabinetu Grabskega, ki je poskušal utrditi državo in nekako urediti sožitje med Poljaki in Ukrajinci, toda bil je preslab.

Slabo finančno stanje v državi je privedlo celo do oboroženih uporov. Stanje je postajalo nevzdržno. Šlahta se je žilavo upirala agrarni reformi, ki je levica itak ni bila zmožna izvesti. Večne carinske vojne z Nemčijo in obupno finančno stanje države so še poslabšale položaj.

Piłsudski se je 1923. leta umaknil iz aktivne politike. Toda meseca maja 1926. leta je znova posegel v dogodke, seveda z državnim udarom. Bil je idol nacionalistične ulice in edini človek, ki je užival toliko zaupanja, da si je mogel privoščiti diktaturo. Naslonil se je v prvi vrsti na legionarje in armado ter iskal zaveznikov pri levici. Toda ostal je le na pol poti. Notranji problemi se niso dali rešiti nasilno, toda nobena stranka ni bila dovolj močna, da bi izvedla kakršne koli reforme. Kmalu po državnem udaru se je Piłsudski pomiril s plemištvom in veleposestniki, ostalo je vse pri starem. Glavna ideja državnega udara je bila zahteva po novi ustavi, toda ustavni boji so se vlekli do 1935. leta in v končni obliki ni nova konstitucija obsegala nobenih radikalnih izprememb, povečala je samo izvršilno moč vodstva in omogočila trajno vlado klike, ki se je strnila v prvih devetih letih diktature. Od vladne krize do druge se je večalo samo število polkovnikov na ministrskih stoli in ko je po Piłsudskega smrti zasedel njegovo mesto njegov naslednik v armadi, maršal Rydź - Śmygli, se ni v bistvu nič spremenilo. Voditelji levice so morali v zapor ali v pregnanstvo že tridesetega leta, na federativno ureditev države ni bilo mogoče misliti, agrarna reforma se je sicer polagoma izvajala, toda nedosledno in z velikimi zastanki, slaba finančna politika,

je že pred nastopom svetovne krize uničila gospodarsko moč države in edino, kar je ostalo, je bil »nacionalizem«, ki je bil vseskozi edina skupna točka poljske politike. Diktatura ni imela nobene ideje, ne prave ideološke osnove.

Legionarska miselnost ali kakor so jo Poljaki nazivali Idea niepodległości polskiej si je priborila centralno vlogo v državnem vodstvu. Vsega skupaj je bilo legionarjev komaj desetinko procenta celotnega prebivalstva, toda v prvih letih po prevratu so si znali priboriti vodilna mesta v armadi in pozneje tudi v javnih službah. Zavzemali so brezkompromisno stališče enotne centralizacije države, v njihovih vrstah je oživel stari poljski mesijanizem, ki so ga mogli praktično izvajati na Ukrajincih, Belorusih in Kašubih. Izvajali so ga pač tako, kot se je vedno izvajal mesijanizem pri Slovanih. Samo deloma je soglašala z legionarsko idejo plemiška miselnost, ki ji je bila sicer zelo blizu v narodnostno imperialističnem načelu, toda do ostrih nasprotij je prihajalo v vprašanju notranje ureditve države. Plemstvo ni hotelo poslušati niti treznejših glasov iz lastnih vrst, stanovski antagonizem mu je branil sodelovanje z meščanskimi strankami. Ker je bilo plemstva samo okoli 10 odstotkov prebivalstva, se nobena vlada ni mogla naslanjati samo nanj, kompromis med legionarsko in plemiško strujo se je zato poznal mnogo bolj v zunanji politiki.

Meščanstvo na Poljskem je naredilo isto pot kot v vsej zapadni in srednji Evropi. V povojnih letih se je nagibalo na levo, pozneje pa je postajalo vedno bolj desničarsko orientirano. V njem so prevladovali katoliški in narodnostni elementi, četudi je bilo v opoziciji do šlahte, je vendar legionarska miselnost dobivala največ naraščaja iz meščanskih krogov.

Ko se je razbila združena opozicija Centrolew, na katero se je naslonil Piłsudski pri državnem udaru, so vsi levičarski pokreti ostali na mrtvi točki. Poljski kmet je ostal pasiven, kakor je bil vedno in ni dosti posegal v politiko. Stanovske agrarne organizacije so imele na Poljskem od vsega početka zmerno levičarski program. Ko so zašle v centrum, so začele propadati. Slabe gospodarske razmere so privedle celo do uporov, posebno v letih 1930—31, ki so bili nasilno potlačeni. Toda v zadnjem desetletju se je izkristalizirala nova »idea ludowa«, kot so jo imenovali, in novi kmečko delavski pokret je postajal od leta do leta močnejši faktor, ki ga v notranji politiki ne bi bilo mogoče več dolgo tajiti.

V takih razmerah je bilo lahko obdržati diktaturo. Piłsudski je bil idol ulice. Mogel si je dovoliti marsikaj, ko je bil še samo vojni minister, pozneje je njegova moč še naraščala. Samo na Poljskem je bilo mogoče, da je vojni minister zmerjal parlament s čredoopic in sploh ni šel prebrat svojega ekspozija v proračunski debati, češ da se mu gabi videti parlamentarno nesnago. Bil je morda dober vojak starega kova, toda slab državnik, ki je često do skrajnosti izrabljaj kredit, ki mu ga je dajala ulica. Namesto da bi se naslonil na ljudstvo ali si ustvaril svoj pokret, se je naslonil na legionarsko kliko in hipernacionalistične organizacije, ki so z oboroženo agitacijo, tako imenovanimi bojówkami, dosegle vladne zmage pri volitvah.

Ukrajinci so se že od vsega početka žilavo branili poljske nadvlade. Vpad ostankov avstrijske armade, izpopolnjene z Ukrajinci novembra leta 1918., ki ga je vodil Viljem Habsburški (Vasyl Vyšivanyj), je bil samo epizoda. Vse ukrajinske organizacije so vztrajale na načelu, da je samo svobodna ukrajinska država forum, ki jih bo zadovoljil. Poljaki so odgovorili s terorjem. Sicer so se tudi med njimi našli ljudje, ki so zagovarjali zmernejši kurz, če že ne sodelovanje med obema narodoma. Ko je bil minister prosvete znani demokrat Mikłaszewski, je hotel rešiti ukrajinsko vprašanje vsaj na prosvetnem področju, a nacionalistična ulica

je onemogočila vsak poizkus. Tudi Ukrajinci in Belorusi so bili razcepljeni na množico strank, ki so onemogočale skupno akcijo. Po državnem udaru se je demokratska organizacija UNDO odločila za aktivistično politiko z minimalno zahtevo ukrajinskega osnovnega šolstva, nekaj gimnazij in učilišč ter univerzo v Stanislavovu, a dosegla ni nič. Ekstremni ukrajinski nacionalisti so zbežali v inozemstvo in vodili iz Nemčije teroristično akcijo, ki je izzvala poljsko oboroženo »revizijo« na Ukrajini tridesetega leta. Zgorelo je okoli 25.000 kmečkih domov, bilo je na tisoče mrtvih in neodgovorno vodstvo je v inozemstvu objavljalo vojaško stilizirana poročila o pravih in moralnih zmagah proti Poljakom. Med vzroki, da je poljska vlada pozneje dobivala pri volitvah toliko glasov, ni bil samo pritisk. Za Rusijo ni bilo med Ukrajinci mnogo navdušenja, posebno po reviziji v USSR so simpatije ponehale, germanofilska emigracija je doma izgubila pristaše zaradi svoje neodgovorne politike in zmerni ukrajinski krogi so se vedno bolj zblíževali s poljsko protinacionalistično opozicijo. Belorusov je bilo manj, zato so bili udušeni hitreje. Med njimi so imela več pristašev levičarska gibanja, ki so bila razpršena 1930. leta in od takrat se je o Belorusih na Poljskem le malo čulo. Zadnji ostanki Kašubov bi se morali v državnem interesu čim hitreje popoljati. V koridorju jih je živelo okoli 140 tisoč. Kar jih je bilo v Prusiji, so ginili prav tako hitro kot naši koroški Slovenci. Priznavali jim niso nobenih narodnostnih pravic, edino kašubsko glasilo »Przyjacieł ludu Kaszubskiego« je bil tiskan v propagandne namene v Nemčiji in v velikih množinah zastoj razdeljevan med prebivalce koridorja.

Nemška manjšina je stala v ostri opoziciji že od prevrata, posebno v Šleziji, ki je imela dolgo vrsto let avtonomen parlament. Dokler je rovarila Stresemannova Nemčija, se je medsebojno sovraštvo omejevalo na večne carinske vojne in obmejne incidente. Toda čim bolj sta se na Poljskem uveljavljala legionarski nacionalizem in vpliv šlahte, tembolj so se vse nade države upirale na vzhodno mejo. Rusija se ni nikoli pomirila z riškim mirom in v tridesetih letih, ko so notranji prepiri slabili režim, so Poljaki samo iskali zaveznikov za končni obračun. Poljaki so sicer po dolgem obotavljanju sprejeli rusko ponudbo nenapadalnega pakta, toda nikoli se niso odrekli poti na Črno morje, kjer so ob Dnjestru ležala ogromna, že davno izgubljena posestva poljskih magnatov. Tridesetega leta je v zapadnoevropskih finančnih krogih nastal pokret, da bi za vsako ceno onemogočili rusko pjatiletko v težki industriji. Uradno je takratni poljski zunanji minister Zaleski ironiziral idejo, po kateri naj bi ves riziko prevzela Poljska. Toda, ko je prišel v Nemčiji na krmilo narodno socialistični režim, je baš v snovanju napada na Rusijo našel skupno točko s poljsko politiko. »Najprej bomo z Nemci premagali Ruse in osvobodili Ukrajino, nato bomo dovolj močni, da naredimo Nemce neškodljive«, mi je razlagal poljski profesor 1935. leta. Pakti z Rumunijo in Madžarsko, ki jih je sklenil še Piłsudski, so bili prav tako brezpomembni kot Mala antanta, na katero so se naslanjali Čehi. Strahotno nemško in rusko oboževanje je zmanjšalo vrednost malih držav in tudi Poljske. Idejo Poljske kot velesile je obogatila legionarska miselnost šele 1931. leta po ljudskem štetju, ki je pokazalo skoro pet milijonski prirastek v desetih letih. Toda državna oblika in klika, ki je vladala, ni bila zmožna, da bi bilo od velesile nekaj več kakor ideja. Smer zunanje politike pa je bilo prav tako težko izpreminjati zadnja leta, ko je bila država uklenjena med dve strahotni vojaški sili, ki sta imeli s Poljsko stare račune, in sistem plemiško fevdalnih zvez ni bil zmožen ustvariti bloka proti novim pokretom v evropski politiki. Zato so le fantastične napovedi nadomeščale režimu pomanjkanje stvarne moči.